

UDK: 338.246

Doc. dr Radovan Klincov

Prof. dr Žarko Ristić

MEGADRŽAVA, GLOBALNI KAPITALIZAM I MAKROEKONOMSKI MENADŽMENT

Apstrakt

Za globalni svijet karakteristično je da je evropski liberalni kapitalizam izgubio svoju istorijsku prodornost, iako su bazična načela EU ostala konzervirana (slobodno tržište, privatna svojina, pravna država, kontrolisani javni sektor, tržišna alokacija investicija, i sl.). Na globalnoj sceni se ipak odvija sukob između evropskog, američkog i japanskog kapitalizma, sa prikivenim konkurentskim intencijama (izvoz finansijske krize, izvoz nezaposlenosti, izvoz inflacije).

Ključne riječi: Megadržava, globalni kapitalizam, makroekonomski menadžment, trgovinski protekcionizam, monetarizam, strukturalizam, transnacionalni korporativizam.

MEGADRŽAVA, GLOBALNI KAPITALIZAM I MAKROEKONOMSKI MENADŽMENT

1. Megadržava versus fiskalna država

Nacionalna država je bila sve do 1870. godine zamišljena i konstruisana kao staratelj i čuvar građanskog društva, kome je mnogo docnije megadržava postala gospodar. Nacionalna država bila je projektovana tako da zaštititi i život građana i njihovu slobodu.

Megadržava, po Šumpeteru, smatra da građaninu pripada samo ono što država, otvoreno ili prećutno, dopušta da on poseduje, da zadrži, da sačuva i koristi. Bodenova nacionalna država je kao svoju najvažniju funkciju imala održanje građanskog društva i čuvanje mira; megadržava je, pak, sve vreme zamagljivala razliku između mirnog i ratnog doba, uvlačeći u igru koncept „hladnog rata“. I taj „prelazak“ od nacionalne države ka megadržavi započeo je u poslednjim decenijama 19. veka. Prvi korak na tom putu bio je Bizmarkov patent „države blagostanja“, kome je bio cilj da se izbori protiv ubrzane plime socijalizma. Bizmark je od vlade načinio društvenu službu za postizanje dobrobiti (zdravstveno osiguranje, osiguranje od nesrećnih slučajeva, starosne penzije, osiguranje za slučaj nezaposlenosti)¹. U Britaniji je država ubrzo postala garant osiguranja i često je u praksi delovala kao budžetska agencija. Socijalno osiguranje je u SAD tokom 1935/36. godine donelo „državu blagostanja“, koja je uvela socijalne mere njudilovske politike (za subvencije u poljoprivredi, za novčana davanja građanima i dr.). U toku 1920-ih godina, komunisti su preuzeli socijalne institucije, tokom 1930-ih godina u demokratskim režimima vlade su pružale novčana davanja. Posle Drugog svetskog rata, država je, umesto staratelja, postala menadžer i garant osiguranja.

Dve decenije pre kraja 19. veka, nacionalna država je bila već pretvorena u agenciju sa ekonomskim zaduženjima i u „stilu“, koja reguliše biznis, privredna preduzeća i vlasništvo. U stvari, radilo se o novoj vladavini regulative, kao najoriginalnijeg političkog izuma 19. veka, koji je od samog početka viđen kao neki „treći“ put između „čistog“ kapitalizma i „nesputanog“ socijalizma. Nešto docnije, u SAD je počelo preuzimanje privrednih preduzeća u vladino vlasništvo, u kome se već tada videlo prevashodno sredstvo za ublažavanje eskalacije klasnog sukoba između rada i kapitala. No, i pored toga, malo je ljudi verovalo 1929. godine da vlada treba da upravlja privredom. Većina ekonomista je verovala da tržišna privreda ima

¹ P.F. Drucker, *Postkapitalističko društvo*, Grmeč, Beograd, 1995, str. 123.

sposobnost „samoregulacije“, čak su i socijalisti verovali da privreda može da reguliše samu sebe, čim se ukine privatna svojina. Postepeno se, međutim, uviđalo da je posao nacionalne države i vlade sadržan u očuvanju klime za privredni prosperitet kroz održavanje poreza na niskom nivou, kroz održavanje stabilnosti novca, kroz podizanje štednje. Velika ekonomska kriza (1929-1933. godine) daje snažan podstrek uverenju ekonomista da su vlade sposobne da upravljaju privrednom klimom. U tome je, ipak, prednjačio Kejnz (Keynes), kao prava zvezda „klimatskog vremena“ u kome upravlja vlada.

Vreme između dva svetska rata transformisalo je nacionalnu državu u „budžetsku državu“ i razotkrilo činjenicu da praktično ne postoji granica u onome što vlada može da iscedi od stanovništva. Posle Drugog svetskog rata, skoro sve razvijene zemlje su postale „fiskalne države“, pošto su došle do uverenja sa nema ekonomskih ograničenja u onome što vlada može da oporezuje ili uzajmi, pa ni u onome što može da potroši.²

„Ono što je Šumpeter isticao bilo je to da sve dok vlade postoje, proces budžetiranja počinje procenjivanjem javnih prihoda koje je moguće pribaviti. Onda je ostajalo da se potrošnja uklopi u te prihode. A pošto je raspoloživ izbor „dobrih namera“ i „vrednih svrha“ neiscrpan, pa, prema tome, i zahtev za potrošnjom beskonačan, proces budžetiranja se, uglavnom, sastojao u odlučivanju o tome u kojoj tački treba reći „ne“. Sve dok se za javne prihode znalo da su ograničeni, vlade su operisale pod snažnim ograničenjima. Ta ograničenja su onemogućavala vladi da dejstvuje bilo kao socijalna ili privredna agencija“³ Od Drugog svetskog rata sam proces budžetiranja, u suštini, znači da se svakome kaže „da“. „Po novom režimu davanja, koja polaze od toga da nema ekonomskih granica javnim prihodima koje je u stanju da pribavi, vlada postaje gospodar građanskog društva, neko ko je u stanju da ga kalupi i oblikuje. Pre svega, korišćenjem poreza i potrošnje vlada

² Ibid, str. 127.

³ Ibid, str. 127.

može da izvrši redistribuciju dohotka svog društva. Kroz snagu „kese“, ona može da oblikuje društvo prema političkoj zamisli”.⁴ Po tom režimu, unapred se videlo da je nacionalni dohodak nešto što pripada vladi. Pojedincima pripada samo ono što im vlada dopusti. Ali, o, „rupama“ za izbegavanje poreza nije se ni govorilo, a kamoli praktikovalo. Izraz izbegavanje poreza, međutim, podrazumeva da sve pripada vladi, osim onog što je konkretno označeno kao nešto što zadržava poreski obveznik, a šta god da ostane kod poreskih obveznika, ostaje im samo zbog toga što vlada u svoj mudrosti i darežljivosti ima volju da im dopusti da zadrže”.⁵

Tako je država blagostanja dogurala do gospodara ekonomije. I to je bilo dovoljno da se stvori tzv. megadržava u razvijenom svetu, kao socijalna agencija, kao gospodar ekonomije, kao fiskalna država, kao hladnoratovska država. Kretanje ka megadržavi postalo je univerzalno u čitavom industrijski razvijenom svetu, koga je ubrzano sledio svet zemalja u razvoju. Megadržava je smesta uložila napor da ostvari kontrolu nad društvom, da upotrebi poreski mehanizam u cilju preraspodele dohotka i potvrdila nameru da postane menadžer i vlasnik ekonomije. Međutim, u praksi se megadržava ipak najslabije pokazala kao budžetska država. „Nigde nije zabeležila uspeh u uspostavljanju neke smislaone preraspodele dohotka. U stvari, poslednjih četrdeset godina izdašno potvrđuje Paretov zakon, prema kome distribuciju dohotka između najvažnijih klasa u društvu određuje dva činioca, i to zaista samo dva činioca: kultura datog društva i nivo produktivnosti u okvirima date privrede. Što je privreda produktivnija, veća je ravnopravnost u dohotku; što je produktivnost manja, izrazitija je nejednakost u dohotku. Porezi, kako tvrdi Paretov zakon, ne mogu ovde ništa da izmene. A advokati budžetske države su svoju odbranu u velikoj meri zasnivali na tvrdnji da oporezivanje može delotvorno i trajno da izmeni raspodelu dohotka”.⁶

⁴ Ibid. str. 128

⁵ Ibid. str. 128

⁶ Ibid. str. 132

Drucker se, doduše, zalaže za potpuno napuštanje teorije budžetske države na kojoj operiše megadržava u privrednoj sferi, kao i za okretanje od socijalne politike oporezivanja ponovo ka ekonomskoj politici oporezivanja, kako bi se uvažili principi ravopravnosti i pravde. U središtu poreske politike treba da se nađe socijalno neutralna politika (pošto je država-dadilja postigla relativno nezadovoljavajuće rezultate). „Kreiranje prave klime nije isto što i održavanje poreza na niskom nivou. Tvrdnja ekonomista koji se zalažu za ekonomiju podsticanja ponude da niski porezi sami po sebi garantuju privredno zdravlje i rast nije dokazana. Njihova tvrdnja da visoki porezi neminovno znače privrednu stagnaciju odlučno je opovrgnuta. Japan sve vreme ima vrlo visoke stope poreza na dohodak. Poresko zahvatanje je, kao što je već rečeno, važnije od stope oporezivanja. Pravi cilj budžetske politike mora da se ogleda u podsticanju ulaganja u znanje i u ljudske resurse, u proizvodna postrojenja u privrednim preduzećima i u infrastrukturu. U ovome je tajna čitavog ekonomskog uspeha koji su u poslednjoj polovini veka zabeležili Japan, Nemačka i „četiri azijska tigra“: Južna Koreja,

Hong Kong, Singapur i Tajvan. Sve navedene zemlje imale su uspeha sve dok su se držale politike koja se usredsređuje na stvaranje privredne klime, i sve dok su u velikoj meri ignorisale privredne „vremenske prilike“.⁷

2. Izbor kapitalizma: liberalni ili narodni

Nedavno je u Italiji otvorena debata o budućnosti nacionalnog kapitalizma sa porodičnim grbovima, sa pitanjem da li je veliki familijarni kapitalizam na umoru i da li će biti žrtvovan na oltaru osavremenjavanja nacionalne ekonomije. U polemičkoj analizi usledilo je kontrapitanje „ko će ga naslediti“: usamljeni privredni nukleusi što lutaju poljima bespoštedne konkurencije ili javne kompanije sa hiljadama malih akcionara? Oštra pitanja se postavljaju u trenutku kada Italija pokušava da ponovo dizajnira svoju

⁷ Ibid. str. 165-166.

ekonomiju i društvo. Italija je, stoga, potpuno zatečena da bi odgovorila na pitanje ko bi trebalo da zauzme mesto upražnjeno povlačenjem porodičnog kapitalizma, pošto po njenoj utrobi tumaraju dva modela: rajnski i anglo-saksonski. Prvi joj donosi sporazume i pregovore sa sindikatima, snažan uticaj akcionara države koji se ukršta sa privatnim interesima; drugi zastupa otvoreno tržište, glorifikuje ulogu javnih kompanija, globalizuje privredu, „dereguliše i liberalizuje ekonomiju i finansije. U svojoj tranziciji, Italija ne zna kojem će se modelu privoleti: da li je moguće sačuvati snažnu socijalnu državu koja je razapeta na krstu rigorozne finansijske discipline i socijalnog mira, ili pokleknuti pred vetrovima anglo-američkih uticaja u kombinaciji sa rajnskom privrednom kulturom koja razvija formulu „stabilnih nukleusa" kontrole ekonomskih i finansijskih tokova i inicijator je reformi koje jačaju tržište na kome su javne kompanije modni slogan. Da li je predstojeća privatizacija šansa za neophodne reforme, razbijanje centara moći oličene u porodičnom kapitalu i torpedovanje italijanskog elitnog kapitalizma, ili se sumnja u komande sponzora rajnskom kapitalizmu, pošto je šesta-sedma svetska ekonomija još nezrela za difuzne varijante laganog kretanja ka američkom modelu.

U Italiji je, smatra se, završena era ekonomije familije, čiji je uticaj prebacivan u svet politike, s ciljem da manipulišu državom. Ova arhaična karakteristika kapitalizma je nezamisliva u drugim evropskim ekonomijama, pošto lokomotiva italijanske države iza sebe vuče javni dug reda veličine od dva miliona milijardi (što je kompozicija od 15 nula). Ali takva država je uvek dobrodošla u spasavanju sopstvenih poslovnih interesa porodičnog kapitalizma, kao saveznik u apsorbovanju troškova neuposlenosti preko državnih jasala. Time je rođen „lažan" odnos između politike i ekonomije, između tržišta i države, ekonomije otvorenosti i konkurencije, između rada i kapitala, između prefinansiranih i prezaduženih firmi. Ograničeno slobodno tržište sa oligarhijama jeste posledica abnormalnog prisustva države. Invazija i nezasitost državnih apetita, koji uvek traže i gutaju novac, jesu kočnica potencijalima razvoja. Ne, ni u takvim uslovima Italija nije rešila ključno pitanje načina ponašanja svojih kapitalista, koji ipak moraju da brinu o većini koja je

tranzicijom dospela u nepovoljan položaj. Čak su mađarski novopečeni kapitalisti saznali da u društvu gde dolazi do masovnog osiromašenja građana opadaju izgledi za berićetno poslovanje. Pametni kapitalista treba da zna da kupuje samo proizvodnu snagu da bi stvorio kupovnu moć ljudi i da ne treba previše da veruje u to da se samo čarolijom izvoza može uzdići zemlja do blagostanja. Svaki kapitalista, ukoliko nije avanturista i ako pošteno privređuje i investira na duže staze, treba, takođe, da bude spreman i na određene žrtve u društvenom konsenzusu. Zato biznismeni, preduzetnici i menadžeri treba da budu svesni da za gubitnike u procesu tranzicije i kapitalizacije moraju da preuzmu odgovornost, ukoliko teže izgradnji kapitalizma koji će biti prihvatljiv za svakoga (doduše, kapitalisti za sada još i ne znaju tačno kako).

Za sada, rajnski kapitalizam je protiv „grabežljivog“ američkog kapitalizma, kao veoma konkurentnog, a malo socijalnog kapitalizma. Iz američkih stavova, pak, proističe da nemački model više na važi, kao i čitav zapadnoevropski model koji je nesposoban da reši problem nezaposlenosti i koji sve teže uspeva da finansira socijalnu državu. Tome se dodaje tvrdnja da što manje ljudi raspolaže dohotkom, utoliko je veći broj ljudi na socijalnoj pomoći i utoliko, zbog slabijeg pritanja poreskih prihoda, rastu i javni deficiti, bez nade da se dugoročno pobedi nezaposlenost pribegavanjem potrošnji po osnovu deficita. Zato je Evropi potrebna nova terapija, a ne američki model kapitalizma.

U dosad nepoznatoj globalizaciji privrede valja najpre smanjiti doprinose i zarade (poput azijskih konkurenata), suzbiti nezaposlenost, pronaći nove proizvode i usluge, preći na jedinstvenu monetu; zatim, treba odabrati dobru dozu deregulacije, liberalizacije i privatizacije i, najzad, povećati razliku između najnižih zarada i naknada za nezaposlenost, racionalizovati mrežu socijalne sigurnosti (usporavanjem porasta njenog koštanja) i objediniti sistem socijalnog osiguranja poput zajedničke agrarne politike, politike regionalnog razvoja i valutne politike. No, američki pogled na svet kapitalizma „pikira“ drugačije, naročito na mnogo hvaljeni nemački ekonomski i društveni model, čiji obožavaoci, zbog para,

imaju muke da shvate daje došlo vreme da mu se kaže zbogom. Bolno je saznanje jasno, da je nemačka zaštitnička, na konsenzusu zasnovana država blagostanja, loše skrojena tvorevina koja nije kadra da odgovori izazovima globalne privrede. Skupo i kruto tržište rada suzbija preduzetnički duh i stvaranje novih radnih mesta, a legendarni društveni dogovor sa sindikatima postao je prepreka promenama. Niko više ne misli da se može učiti od Nemačke, čiji je model nekada služio za uzor industrijskim državama.

SAD, ipak, najviše voli „razvoj“ dužničke ekonomije, kao najgoreg i najpogubnijeg oblika kolonijalizma, koje, kako primećuje Edvard Goldomit, primenjuju MMF, Svetska banka i multinacionalne kompanije. I, doista, u srcu novog međunarodnog poretka (i SAD), „razvoj“ i „kolonijalizam“ jesu dva izraza istog fenomena koji teži istom cilju. Pozajmiti mnogo novca saučesničkoj eliti neke (bilo koje) neindustrijalizovane zemlje je ubedljivo najbolje sredstvo za sticanje pristupa njenim tržištima i njenim prirodnim resursima. Vlada je bila primorana da uzme zajam, mora da plati kamate, da investira u ono što zajmodavac kaže i da primeni recepte stabilizacione i razvojne politike po diktatu MMF-a. Tako zemlja koja uzima mnogo zajmova brzo postaje prezadužena i brzo pada pod kontrolu država poverilaca. Ona obično postaje, tzv. neformalna kolonija. Era razvoja je usavršila tehniku neformalnog kolonijalizma i tehniku zajmova kao sredstvo za kontrolu. To se, naravno, planski prikriva eufemizmom „pomoć“ siromašnim zemljama, koju dobijaju kao lek. Za sprovođenje takve tehnike bili su potrebni kapital i tehnološko iskustvo koje obezbeđuju multinacionalne kompanije. Scenario se odvija po logici Džona Galbrajta: Pošto smo proizveli vakcinu, izmislili smo boginje. Tako je sada – stvoren je kapital, treba izmisliti tržišta. I, pokazalo se, naime, da je pomoć izvanredno oruđe za otvaranje tržišta, pošto je dobar deo pomoći vezan za kupovinu roba i usluga koje izvozi zemlja donator, kao i opreme, novih tehnologija, brana, autoputeva, đubriva, hibridnog semena i pesticida „zelene revolucije“, koji interesuju samo globalnu ekonomiju, koja uništava okolinu, razjedinjuje zajednice i kupuje resurse (vodu, šume, zemlju, rude, sirovine i ruke). Svetska organizacija za trgovinu sada izmišlja obavezu prezaduženim zemljama da prihvate sve strane investicije,

da tretiraju svaku stranu firmu kao svoju nacionalnu kompaniju, da ukinu sve carinske barijere, kvote uvoza i netaarifne prepreke trgovini, pa i sve ono što bi povećalo troškove proizvodnje. Nijedna vlada više nema mogućnosti da kontroliše multinacionalne kompanije koje su već izabrale nejftiniju radnu snagu, okolinu koju zakon ne štiti, najpovoljniji poreski režim, najvelikodušnije subvencije. I tako se mali broj firmi dočepao svetskog tržišta sa sve manjom konkurencijom u njihovom interesu i sve većom kontrolom nad vladama tih zemalja.⁸ Svetske transakcije odvijaju se manje-više između multinacionalnih kompanija i njihovih filijala. To, pak, znači da se ne radi o pravnoj trgovini već o jednom centralizovanom privatnom planiranju na nivou planete, koji treba da dovede do toga da se celokupna svetska trgovina odvija unutar „granice organizacije”. Nova era centralnog planiranja na planetarnom nivou treba da dovede do globalnog kolonijalizma firmi koje ne odgovaraju za svoje postupke, a račun podnose samo svojim akcionarima.

3. Makroekonomska i finansijska politika stabilizacije i razvoja

Uvek su aktuelne kontroverze u vezi sa davanjem diskrecionih prava državi i njenim obavezivanjem na pravilo ponašanja, po pravilu, uslovljene i determinisane monetarističko-kejnzijanskom debatom o prihvatljivosti, odnosno neprihvatljivosti aktivizma i intervencionizma. Monetaristi se strogo pridržavaju svojih pravila, koja otkrivaju kauzalitet na relaciji: predimenzionirana uloga (funkcija) države–budžetska ekspanzija–deficit javnog budžeta–eskalacija novčane mase–inflacija. Narastanje (neekonomskog) programa države blagostanja jeste prvorazredni uzročnik inflacije, pošto involvira rast novčane mase. Razrastanje države blagostanja ušlovalo je brzi rast budžetskih prihoda. Uključivanje sve većeg broja socijalnih programa, koji se budžetski alimentiraju, reprezentovalo je najsnažniji generator troškova javnog

⁸ Nedović, S., *Država blagostanja*, Draganić, Beograd, 1995.

sektora, koji su ugrožavali konkurentsku situaciju na tržištu rada, koju otvara proces troškovne inflacije. Novoformirana budžetska situacija nasrnula je na monetarnu politiku, koja dugoročno ne može osiguravati stabilnu stopu monetarnog rasta.⁹

Monetarističko objašnjenje nezaposlenosti polazilo je uvek od neminovnog rasta nezaposlenosti, ne zbog monetarnih restrikcija nego zbog prekomerne uloge države i predimenzioniranog rasta javnih rashoda. To je sa svoje strane ugrozilo konkurentsku strukturu privrede, što je sa monetarnom restrikcijom, kao neizbežnim korakom, moralo da dovede do rasta nezaposlenosti, kao nepoželjnog sporednog efekta. U krajnjoj istanci, neefikasna država blagostanja, koja je derivirana iz kejnzijanske politike efektivne tražnje, tumači se kao glavni vinovnik nezaposlenosti, koja beleži opšte i nagle oscilacije, ali sa naglašenim rastućim dugoročnim trendom. I to je upravo valjan dokaz monetarista da se radi o inherentno neefikasnoj kejnzijanskoj intervenciji u procesu obuzdavanja naleta nezaposlenosti. Neefikasnost efektivne politike tražnje tendira hroničnoj inflaciji, koja zakonito raste u gotovo čitavom savremenom svetu tržišne ekonomije (što se, pak, objašnjava dvogodišnjim zakašnjenjem rasta cena za rastom novčane mase). Stoga, monetaristi tvrdokorno pretpostavljaju da je tržišna privreda u osnovi samoregulišuća i da kontrola ponude novca po pravilu vodi smanjenju cena.¹⁰

Nezaposlenost nezadrživo danas raste i u bogatim zemljama tržišne privrede. Ako bi 34 miliona nezaposlenih, koliko ih ima razvijenim privredama OECD, stali jedan pored drugoga, bio bi to red od Njujorka do Sidneja i natrag od Sidneja do Njujorka. Visoka nezaposlenost je, izgleda, postala veran pratilac privreda u kojima proizvodnja proizvodi sve manje radnih mesta zbog sporog oporavka i prilagođavanja, promena u tehnologijama i organizaciji industrije, pojačane konkurencije i slabljenja investicionih napora. Subvencionisanje zastarelih privrednih kapaciteta i protekcionistička

⁹ J.-D. Lafay i J., L, *Economie mixte*, P.U.F., Paris, 1992

¹⁰ Ch. Jimenez i J. Pavoine, *Economie Generale*, Nathan, Paris, 1991.

zaštita proizvodnih segmenata, dodatni su balast za inače dugoročno onesposobljenu politiku zapošljavanja. Nova radna mesta sutrašnjice iznova će zavisiti od novih tehnologija i globalne konkurencije.

Izveštaj UNCTAD-a o trgovini i razvoju¹¹ razotkriva da recesija privrede najrazvijenijih zemalja savremenog sveta u prvi plan izbacuje problem rasta i razvoja zbog visokih kamatnih stopa u Z. Evropi (koje su isuviše visoke), oštrem monetarnom kontrakciji u Japanu (koje su uspešno sprovedene radi obaranja cena imovine) i drastičnog smanjivanja izdataka stanovništva i preduzeća, kao i kredita banaka u SAD (radi uspešnog uravnoteženja svojih bilansa). Zemlje OECD-a se, zbog toga, nalaze pred izborom između 1) ekspanzivne fiskalne politike i 2) koordinirane akcije fiskalne kontrakcije. No, ekspanzivna fiskalna politika može da stvori uslove za smanjenje nezaposlenosti, ali i da poveća ionako znatne deficite državnih budžeta. Nepreduzimanje akcija dovelo bi iznova do daljeg povećanja nezaposlenosti, sa izvedenim povećanjem zaduživanja države radi davanja pomoći nezaposlenima.

U Z. Evropi manevarski prostor za obaranje nivoa kamatnih stopa (poput SAD i Japana) je ograničen zbog ponašanja Nemačke i primata održavanja nepromenjenih deviznih kurseva zapadnoevropskih valuta. Zadržavanje visokih kamatnih stopa dovodi do povećanja javnog duga u Z. Evropi, što predstavlja ograničenje rastu (zbog visoke cene novca). Pokušaj zapadnoevropskih vlada da sprovedu koordiniranu akciju fiskalne kontrakcije u uslovima visokih kamata i recesije, iznova pretilo da zemlje EU gurne u depresiju. Stoga se gotovo sve razvijene zemlje okreću igri na kartu rasta izvoza, radi smanjenja nezaposlenosti. Produktivnost se povećava, ali ne i konkurentnost.¹² Plima protekcionističkih osećanja raste, a kolektivno povećanje globalne tražnje splasnjava. Novi zaokret u svetskoj privredi je neminovan, jer geslo iz 80-ih godina „prepustiti tržištu“, nije dalo zadovoljavajuće

¹¹ UNCTAD, *Trade and Development Report*, N. York, 1993

¹² J. Arrous, *Croissance et fluctuations: macroeconomic de longue periode*, Dalloz, Paris, 1991

rezultate. Ideologija slobodnog tržišta, koja je tražila nastanak državne intervencije i stari sistem vlasništva, nije položila svoj najavljeni zagovarani ispit, pošto se tržišna privreda ne sastoji samo od prevladavajućeg privatnog vlasništva i minimalne državne kontrole.

No, nezaposlenost je danas postala sveopšti međunarodni problem, sa različitim nacionalnim licima. Nezaposlenost je opasan gubitak blagostanja, naročito u zemljama Centralne i Istočne Evrope posle pada gvozdene zavese. Jer, ono što se nekada moglo izuzetno jeftino kupiti na Dalekom istoku, u obliku bagatelne radne snage, sada se najjeftinije može nabaviti u bivšim socijalističkim zemljama. Udruženje Nemačke krupne i spoljne trgovine je izračunalo da bi se za troškove jednog nemačkog radnika moglo zaposliti 80 Rusa, 38 Bugara, 18 Poljaka, 17 Čeha i 10 Mađara. Snižavanje i srozavanje plata postaje, dakle, faktor upošljavanja sa Istoka, pošto su na Zapadu veoma male razlike između plata i naknada za nezaposlene.

Makroekonomska ravnoteža postiže se u zemljama u razvoju (i prezaduženim zemljama Trećeg sveta), na isti način kao u razvijenim zemljama sa tržišnim privredama, samo uz dodatne ograničavajuće uslove (platnobilansne poteškoće, nesposobnost servisiranja spoljnih dugova, reduciran dotok svežeg kapitala, smanjenje mogućnosti pristupa međunarodnim tržištima kapitala i si.). U ovim zemljama složenost makroekonomske politike proističe iz bazičnih konflikata između ciljeva postizanja i održavanja makroekonomske ravnoteže i ubrzavanja privrednog rasta: uklanjanje inflacije i platnobilansne neravnoteže, strukturno prilagođavanje i podizanje produktivnosti iziskuje restriktivnu politiku koja onemogućava privredni rast.¹³ Obećani novi investicioni ciklusi su samim tim i ekonomski neosnovani, pogotovu u stagnacionim uslovima, koje opterećuju činjenice o nepostojanju konvertibilnosti nacionalne valute i tržišnih institucija regulacije. Savremena stabilizaciona antiinflaciona strategija, po pravilu,

¹³ Paul Cook i Kollin Kirpatrick, *Macroeconomics for Developing Countries*, Harvester-Wheatsheaf, London, 1990

simultano implicira i smanjenje agregatne tražnje i povećanje agregatne ponude.¹⁴ No, i u školskim uslovima (kakav je inače slučaj sa industrijski razvijenim privredama), teško je voditi uspešnu makroekonomsku politiku, pogotovu kada su u pitanju različite primese o nagibu i responzivnosti krive agregatne ponude. U tom nadmetanju, kejnzijanci tvrde da je kriva agregatne ponude potpuno horizontalna i da dinamiziranje tražnje bez povećanja cena uvećava proizvodnju, dok monetaristi tvrde da se takvom politikom povećavaju samo cene, bez rasta proizvodnje. Zbog toga je u nerazvijenim zemljama od posebnog značaja uloga moderne države, koja vodi efikasnu i fleksibilnu politiku. U tom kontekstu, jednu stranu aktivnosti države predstavlja poreska politika, koja putem poreza smanjuje raspoloživi dohodak (i obrnuto: putem transfera, kao negativnih poreza, povećava raspoloživi dohodak). Drugu stranu aktivnosti države čine javni izdaci, koji se alimentiraju porezima, emisijom hartija od vrednosti i emisijom novca. Pri tome, efekti promene javnih izdataka su uvek veći od efekata promene poreza. U ekspanzivnoj politici, zbog povećanja javnih izdataka, IS se pomera udesno više nego kada se smanjuju porezi. U restriktivnoj politici, zbog smanjenja javnih rashoda, IS se pomera ulevo više nego kada se povećavaju porezi.¹⁵ Čist tržišni fundamentalizam nije najlepša moda za izbledeli ekonomski svet u kome duvaju surovi vetrovi stvarnosti. To, pak, znači da je razvoj ekonomske teorije katkad sličan modnoj reviji: u jednoj dekadi preovladava mišljenje da se država previše meša u privredni život, dok u drugoj dekadi dominira mišljenje da država ništa ne radi za privredu. Juče je bio dobar kejnzijanizam, a danas monetarizam.¹⁶ Sutra će, verovatno, biti dobar njihov koktel sa ekonomskom ponudom.

¹⁴ G. Meandlles, *Macroeconomics Theory*, Prentice Hall, Simon and Schuster, N. York, 1991

¹⁵ E. Tsakalotos, *Alternative Economics Strategies*, Aldershot, Avebury, 1991. J.

¹⁶ Rivoire, *Les engimes economices*, P.U.F., Paris, 1992

4. Makroekonomsko regulisanje i globalno upravljanje

New laissez faire eksperiment tokom 80-ih godina ponovo je lansirao potrebu preispitivanja mesta i uloge moderne države u procesu realizacije ciljeva ekonomske i socijalne politike. Pređena decenija u razvoju makroekonomskog upravljanja razotkrila je mnogobrojne nedoslednosti u izgradnji socijalne države (sa institucijama države blagostanja), u deregulaciji i u privatizaciji, bez generalnog rešenja u povećanju globalne konkurentnosti. Kao program deregulacije (snižavanje poreza, skraćivanje socijalnih aranžmana države, ograničavanje uloge države na ekonomske i finansijske tokove i limitiranje nadnica), gotovo je pao na ispitu iz prostog razloga što je težio potpunoj privatizaciji sve većeg dela profita i sveobuhvatnijoj socijalizaciji što većeg dela gubitaka. Generalni kolaps u sektoru javnih usluga, prebrzo propadanje javne infrastrukture, ekonomski porast budžetskih deficita i penetracija javnog zaduživanja, jesu refleksija pokopavanja i samog programa deregulacije čiji se finansijski troškovi smišljeno prebacuju na poreske obveznike. Razotkriven je i mehanizam pokrivanja gubitaka velikih transakcionih sistema u industriji i bankarstvu, koji je išao preko državnog budžeta, koji se koristio za jačanje moći kapitala, kao novi instrument za prisvajanje profita. I što se više širio prostor slobodnom delovanju tržišnih sila, sve je vidljivije postojalo imperativno narastanje mreže netržišnih mehanizama, naročito u industriji. To je, pak, bio dokaz da je tržište makroekonomske regulative preneto sa područja podsticanja rasta (koji reprodukuje postojeću strukturu radi zadovoljavanja potreba i povećanje ekonomije obima i razvoja institucija mehanizama za prevladavanje posledica nejednakosti u raspodeli dohotka), na područje podsticanja posledica nejednakosti u raspodeli dohotka, podsticanja strukture transformacije razvojem potpuno novih i moderni-

zacijom postojećih delatnosti, radi poboljšanja kvaliteta proizvoda i redukcije troškova.¹⁷

Međutim, spoj cikličnog pada proizvodnje, snažnog rasta proizvodnih troškova, rasta neiskorišćenosti proizvodnih kapaciteta, pada produktivnosti rada i efikasnosti investicija, visoke inflacije i nesposobnosti i niske stope privrednog rasta, doveli su do paralize državne regulacije privrede i do gubljenja poverenja u državno prisustvo u ekonomskom i socijalnom životu. Podbacila je i primena kejnzijanske koncepcije u prevladavanju nestabilnosti. Zakazali su i privredni programi, koji su budžetski finansirani, a podbacili su i modeli budžetskog planiranja i programiranja (koji nisu doprineli usaglašavanju konkurentskih ciljeva budžetske politike i raspodele resursa, niti omogućili uravnoteženje budžeta na dugi rok). I, čim su svi postojeći mehanizmi makroekonomskog upravljanja ušli u krizu, budžetsko planiranje i programiranje je potisnuto u drugi plan. Na scenu istupaju mehanizmi za precizno podešavanje privrede, koji osiguravaju transparentnost državnih mera u okviru tzv. *New laisser faire* eksperimenta. Time je definitivno supstituiran kejnzijanski model deficitarnog finansiranja (kao instrument stimulanja rasta i zaposlenosti) modelom tzv. srednjoročne finansijske politike, koji polazi od uravnoteženog budžeta, kao mehanizma za podsticanje dugoročnog neinflatornog rasta. Paralelno smanjivanje budžetskih rashoda i opterećenja privatnog sektora trebalo je da osigura povećanje ponude rada i kapitala, povećanu sklonost produktivnom investiranju i porast proizvodnje. Tradicionalno razvijena tržišna infrastruktura i preduzetnički orijentisana kultura reprezentovale su shodnu osnovu za reprivatizaciju socijalnih i javnih funkcija. Povezana politokratija sa monopolističkim kapitalom smislila je nove stavke u budžetskoj kulturi, u vidu direktnih subvencija za pokrivanje gubitaka privrednog sektora u industriji i bankarstvu. Opuštene dizgine budžetskog finansiranja, dopunjene su restriktivnim monetarnim politikama da bi se ograničili inflacioni uticaji fiskalnih

¹⁷ Dr S.Adžić, *Makroekonomsko regulisanje i upravljanje privredom u tržišnim uslovima*, Ekonomika 3/93, str. 49-50.

deficita javnog sektora industrijski razvijenih zemalja.¹⁸

Predimenzionisani javni sektor (sa širokom strukturom državne svojine), preopterećen zastarelim kapacitetima, redukovanom konkurencijom, suspenzijom mehanizma tržišta, visokim gubicima, suboptimalnom alokacijom resursa, niskom efikasnošću ulaganja, slabim reagovanjem na promene u okruženju i konfliktnim ciljevima razvoja, uslovio je inovaciju mehanizma državne regulacije. Država je, u novim uslovima, obezbeđivala ekspertize za strukturno prilagođavanje, stimulatивne mere za promenu tehnologija, procesa i proizvoda (državne garancije za komercijalne kredite, poreske olakšice, kreditiranje pod povoljnim uslovima, otkupljivanje firmi, zatvaranje nacionalnih kapaciteta), finansiranje programa prekvalifikacije radnika i rukovodećeg personala i, podršku programima redukcije zaposlenosti (nepovratnu pomoć u obliku doprinosa za prevremeno penzionisanje i jednokratne naknade za vremensko premošćavanje perioda do obezbeđenja novog posla, kreditiranje pod povoljnim uslovima za samozapošljavanje). Tome se, po pravilu, dodaje denacionalizacija prirodnih monopola, delimična privatizacija zdravstvene zaštite i penzionog osiguranja i stvaranje miljea za razvoj recesivnih kartela/fondova za prestrukturiranje i državno-privatnih preduzeća u konkurentnim delatnostima i njihovo uključivanje u tržišnu privrednu strukturu.¹⁹

Rekonstrukcija mehanizma državnog regulisanja u razvijenim tržišnim privredama nije dovela do potpunog demontiranja uloge države u programiranju ekonomsko-socijalnih ciljeva i vođenja makroekonomske politike. Novoinstalirana uloga države u upravljanju ekonomijom povezana je sa procesom usavršavanja mehanizama monetarne i fiskalne politike, industrijske i ekološke politike, strukturne i tehnološke politike, spoljnotrgovinske politike i politike dohotka. U epicentru makroekonomske regulacije, aktivnost države je pomerena sa neokejnzijanske koncepcije regulisanja

¹⁸ G. Abraham-Foris, *Dynamique economique*, Dalloz, pariš, 1991

¹⁹ Dr S.Hadžić, op. cit., str. 53.

ukupne tražnje na strukturnu rekonstrukciju privrede, dinamiziranje proizvodnje i investicija privatnog sektora, razvoj konkurentnosti, prilagođavanje, deregulaciju, privatizaciju i liberalizaciju.²⁰

Moderni svet se nalazi u zemljama ozbiljnih metamorfoza, a suočava se i sa ukupnim ekonomskim problemima, koji dobijaju nova obeležja i drugačije oblike ispoljavanja. Pred novu makroekonomsku teoriju se, stoga, kontinuirano postavlja težak zadatak iznalaženja mogućih mehanizama uravnoteženja ekonomskih tokova i obezbeđenja dinamičke privredne ravnoteže, koja se ostvaruje na višem nivou privrednog rasta. Osnovni problem savremene makroekonomske teorije nalazi se još uvek u nemogućnosti ostvarivanja konzistentnog spoja mikroekonomije, koja sledi Walrasa i makroekonomije koja sledi Keynesa. Nemogućnost spajanja valrasovske mikroekonomije i kejnzijanske makroekonomije posledica je ili teorijske nekonzistentnosti ili pojave novih kauzaliteta. Zbog toga se smatra da između makroekonomske opčinjenosti troškovima i makroekonomskog pesimizma njegovom koordinirajućom ulogom, postoje samo tri mogućnosti, i to: 1) neoklasična sinteza Samuelsonovog tipa (koja privredi pristupa „odozdo“ i „odozgo“ da bi se razumeli mehanizmi njenog funkcionisanja), 2) nova klasična makroekonomija (koja makroekonomiju objašnjava mikroekonomski) i 3) prilagođavanje mikroekonomije makroekonomiji (koja uključuje nesavršenosti u privredi i imperfektnosti na tržištu).

²⁰ D.M.Kreps, *A Course in Microeconomic Theory*, London, Harvester Wheatsheaf, 1990

5. Državni ekonomski aktivizam i trgovinski protekcionizam

U središtu odnosa između privrede i države, na čistoj i vidljivoj relaciji je snaga preduzeća. A za to je potreban novi tehnološki trougao između SAD i Japana. Naime, u SAD je tzv. pluralistički aktivizam u središtu odnosa korporacije vlada. U Japanu, pak, u središtu odnosa korporacije–vlada je trajna i stabilna industrijska politika, koja se pokazala pogodnom za podsticanje preduzeća i grana visoke tehnologije, kojima je neophodna dugoročna perspektiva i stabilno okruženje. To je potrebno iz razloga što znanje već ima intenzivni karakter proizvodnje. Japanska strategija ofanzivne *industry skae* politike sa agresivnom novom tehnologijom je, stoga, bolja od američke strategije defanzivnog protekcionizma sa pluralističkim aktivizmom.

Nova industrijska politika jeste stub strategijske trgovinske politike koja treba da očuva produktivnu sposobnost tržišne privrede i konkurentsku snagu preduzeća. A za to je potreban novi tehnološki trougao između privrede, nauke i ekonomske politike (države). U novoj industrijskoj politici ne radi se o starim sektorima, koji zbog promenljivih ekonomskih uslova na domaćem ili međunarodnom tržištu moraju da smanjuju ponudu, nego o industrijskoj politici za nove sektore, koji polaze od pretpostavke da država treba da bude prisutna u oblikovanju sektora koji bi imali ulogu nosilaca razvoja u budućnosti. „Karakteristično za sve ove pretpostavke jeste da će se država angažovati pri oblikovanju odabranih sektora, od kojih se u budućnosti mogu očekivati visoki profiti, visoke stope rasta i jaki efekti u zapošljavanju. Mere na koje se pri tome misli, protežu se od preuzimanja troškova od strane države, osiguranja od kursnih rizika, ili subvencionisanja istraživanja, preko izuzetnih mera regulative u korist strategijskih sektora, pa do

trgovinsko-političkih mera koje imaju za cilj privremenu zaštitu protiv inostranih rivala.²¹ Visoka efikasnost tržišne privrede počiva po pravilu na intenzivnoj konkurenciji, a ne na kooperaciji i spoljnotrgovinskoj zaštiti. Zato se konkurencija i tržište ne mogu zameniti kooperativnim mehanizmom koordiniranja u EU, što je važno za strategijsko ponašanje preduzeća. „Država ne sme krenuti putem sektorski diferencirane industrijske politike, koja konkurenciju na robnim tržištima isključuje i deformiše. Treba, dakle, savetovati da se ne koriste instrumenti koji su skrojeni prema određenim sektorima. Tu spadaju sve mere za ograničavanje uvoza, kao carine, ugovori o dobrovoljnom ograničavanju izvoza i druge specifično-sektorske subvencije koje imaju za cilj reduciranje troškova.

Zadatak države je, tačnije, da poboljšava uslove poslovanja preduzeća. Svaka pojedinačna zemlja nalazi se u konkurenciji pri traženju lokacije odgovarajućih uslova okruženja. Ona može svoje komparativne prednosti sama da stvara i dalje ih razvija za budućnost. U relevantne ekonomsko-političke mere ubrajaju se stvaranje optimalne infrastrukture, prilagođavanje i oblikovanje obrazovanja i visokog školstva, kao i unapređenje osnova istraživanja. Pri tome treba rešavati pitanje kako se odnosna područja mogu efikasno organizovati i u kojoj meri je, na primer, moguće kada je, recimo, u pitanju saobraćajna infrastruktura – povlačenje privatne ponude, a time i njihovo uključivanje u finansiranje. Osim toga, prednosti postojanja javnih dobara, npr. bolja infrastruktura, treba uporediti sa troškovima finansiranja iz poreskih izvora. Konkurencija lokacija uključuje, dakle, i nacionalne poreske sisteme.

Spoljnotrgovinska politika je tu da podstakne izvoz i da zaštiti industrijski razvoj. Prosečan nivo zaštite zavisi od visine opterećenja potrošača koji plaćaju više cene od svetskih, od vezivanja za sektore kojima je zaštita potrebna, od mogućnosti da ne bude anulirana krijumčarenjem i švercom i od očekivanih budžetskih efekata.²² U

²¹ Ekonomska politika, br. 2.095, od 25. maja 1992, str. 49.

²² D. Rodrik, Conceptual Issues in the Design of Trade Policy for Industrialization, World

tom kontekstu, prednost treba dati carinskoj (cenovnoj) u odnosu na necarinsku (necenovnu) zaštitu, zbog različitog uticaja na relativne cene uvoznih proizvoda. Kvantitativne restrikcije i dozvole imaju indirektno efekte na domaće cene, dok uvozne carine, izvozne takse i izvozne subvencije direktno utiču na cene proizvoda. Carinske mere doprinose povećanju budžetskih prihoda, dok kvote omogućavaju sticanje rente za privilegovane. Carinska zaštita je transparentnija i manje deformiše tržišne podsticaje, dok kvote obezbeđuju arbitraran nivo zaštite. Carine, po pravilu, limitiraju oligopolske strukture, dok kvote upravo podstiču njihov razvoj. Sistem kvota preusmerava preduzetničku energiju na traženje kratkoročne dobiti (rente) kroz klijentelizam i kolobiranje. Zbog toga je izuzetno važna tzv. ciljna (selektivna i diferencirana) zaštita u carinskom sistemu, sa jednostavnijom carinskom strukturom (od 2-3% carinske stope). Uniformni carinski mehanizam praktično olakšava vladama brzo reagovanje na promene u okruženju. Zato je važan transparentan sistem trgovinskih podsticaja, koji izbegava ad hoc intervencije i brze i česte promene. Trgovinski režim sa stabilnim stopama zaštite (od 10% do 30%) je efikasniji od sistema fluktuirajućih stopa, koji je po pravilu karakterističan za tzv. meku zaštitu. Diskreciona pravila igre primenjivala bi se samo za privatni sektor, nakon obavljanja privatizacije u formi tzv. podsticanja podsticaja.²³

6. Socijalna tržišna privreda: novi makroekonomski menadžment

Do sada su ekonomski uvek bili uspešni na dugi rok samo oni koji su sve podredili ekonomskim interesima u tržišnom privrednom poretku (Japan, SAD, Nemačka). To je ta „markantilistička obdarenost evropskog duha" (Miller), kod koje i religija, i nauka, i umetnost, i filozofija, i tržište, i država stoje u službi ekonomskog uspeha. Delovati rentabilno, efikasno, fleksibilno i tržišno jeste ekonomska moć u razvoju materijalne egzistencije.

Povezivanje društvene supstance sa privrednim poretkom i tržišnim ustrojtvom jeste izazov budućnosti, u kome Evropljani moraju imati na raspolaganju instrument privatnog vlasništva, koji unapređuje standard. Takmičenje privrednih sistema je ipak završeno. Kapitalizam tržišne privrede definitivno je pobedio socijalizam centralno-planske privrede, umesto komunističke ideje o obaveznoj pobedi socijalizma nad kapitalizmom. Da li je time programirano novo razočarenje. Pitanje je krucijalno, jer privredni učinak u tržišno orijentisanoj Evropi biće i dalje različit po regionima. „Naime, sve će biti jasnije da tržišna privreda nije nikakav čarobni napitak, koji obogaćuje svakog ko ga popije. Tržišna privreda ili privatna svojina: i jedno i drugo su samo instrumenti i ništa više. Kako će se njima rukovati, zavisi u potpunosti samo od sposobnosti i volje korisnika, a na tu volju i sposobnost deluju opet faktori na koje se kratkoročno najčešće ne može uticati – ukoliko je to uopšte moguće... Tržišna privreda i privatna svojina su vrednosti same po sebi. One mogu da motivišu, pomognu u razvoju i oslobodavanju. Njima nije potrebna legitimacija zapenušanog privrednog uspeha."

Stručna (javna) diskusija o odnosima između preduzeća i države, i privrede i društva, stara je onoliko koliko ekonomska nauka. Propast socijalizma, eksperiment sa deregulacijom, samo su okrenuli tok (dugo tinjajuće) diskusije u drugom pravcu. Iluzije su završene sa

razornim posledicama: deficiti u bilansu plaćanja i budžeta vlade su produbljeni, ulice, zgrade i gradovi zapušteniji, socijalno osiguranje siromašnije, stanovništvo nepismenije, građani siromašniji, industrija zastarelija. To je ipak dokaz da razvijena tržišna privreda spontano ne niče niti samoniklo nastaje. Za njen razvoj važan je neophodan efikasan državni okvir. Jedinstven, jer bez jake države nije moguća tržišna privreda. Prominentni teoretičar konkurencije Porter (Nacionalne konkurentne prednosti), smatra da konkurentnost firme i nacionalne privrede zavisi od četiri opštenacionalne karakteristike koje odlikuju okruženje: „Prvo, uslovi kao što su količina i kvalifikovanost radne snage, raspoloživost kapitala, obim i kvalitet infrastrukture, kvalitet obrazovnog i školskog sistema. Drugo, tzv. uslovi potrošnje, dakle, broj, struktura i svest o kvalitetu domaćih potrošača, uključujući tu i državu kao kupca. Treće, snaga industrijskog kompleksa u sličnim granama, kooperantima i pratećim granama (uslugama). Četvrto, postojeće strategije preduzeća (koncept rentabilnosti, odnosno udeo na tržištu, obezbeđenje dugoročne stabilnosti), kao i snaga domaćeg konkurentnog pritiska." Tu su fundamentalne karakteristike okruženja u kome je i obrazovni sistem moderan faktor konkurentnosti. Postepeno vraćanje industrijskoj politici u SAD, socijaldemokratizacija ekonomske politike.

Nemačkoj, blago jačanje ekonomske uloge države u V. Britaniji i Japanu, i zaustavljeno razgrađivanje javnog sektora u Francuskoj i Švedskoj, jesu indikatori afirmacije tzv. trećeg puta između slobodne kapitalističke tržišne privrede i socijalističke planske privrede (Nowotny). U stvari, to je put usmerene tržišne privrede. Time je praktično otpočelo novo pregrupisivanje ekonomista kod kojih je (deset godina) deregulacija, po mogućstvu cele privrede, bila isključivi lajt-motiv. Zato su u svetu sve glasnjiji zahtevi za regulacijom (od vazdušnog saobraćaja do finansijskih tržišta). „Danas dobijaju na ugledu oni ekonomisti koji više ne traže više ili manje države, nego tragaju za boljom regulacijom". No, nerealne predstave o odnosima države i privrede sudarile su se sa gomilom nerešenih problema vlasništva. Regulacija je, dakle, već tada bila poželjna kao produktivna snaga prvog reda i najjači

ekonomski argument za monetarnu uniju. Za sam proces privatizacije bila je ipak neophodna inteligentna regulacija. Do tada je država smatrana neprijateljem. Rezultati doslednog razdržavljenja su pokazali, zato, da je država neopravdano potisnuta u drugi plan. A dugo hvaljena deregulacija nije rešila probleme, naročito na planu globalne konkurencije. Kapitalistička protivrevolucija ipak je razotkrila domet deregulacije, tako da sada i preduzeća shvataju „da na njihovu konkurentnu sposobnost ne utiču toliko troškovi ličnih dohodaka, poreza i kamata, koliko celokupno okruženje, dakle, država, društvo i kultura“. I, doista, Japanci nisu mogli biti pobeđeni snižavanjem poreza Amerikanaca, iz istog razloga što se Japan opisuje kao „ekonomija proizvodnje“, a SAD kao „ekonomika potrošnje“ (Thurow).

Tržišne snage su tokom 80-ih godina dobile najviše slobodnog prostora gotovo svuda u svetu. Ali, u poslovnom svetu se ipak pokazalo da je za uspeh preduzeća daleko važnija kooperacija, a konkurentima strateške alijanse. Specifične mešovite striktno orijentacije na izvoz i jake državne intervencije u privredi (J. Koreja, Tajvan, Singapur, Tajland), jesu adut konkurentne zemlje daleko jačeg dokaza od ekonomista koji su problem konkurentnosti rešavali uz pomoć teorije komparativnih prednosti britanskog klasičara Rikarda. Po prof. Porteru, zemlja je uspešna samo ako joj pođe za rukom da svoje najvažnije faktore proizvodnje, kao što su dobro obučeni ljudi i naučna baza, stalno iznova stvara i poboljšava. Značaj kvaliteta državnih ulaganja u obrazovanje i infrastrukturu za svako preduzeće koje teži da posluje konkurentnije, validnije je od snižavanja poreza i zarada. Jer, produktivnost rada se ne podiže snižavanjem zarada. Prema tome, i firma sa niskim zaradama (i sa siromašnom radnom snagom) ne može trajno biti konkurentna.

Konkurencija u savremenim uslovima postala je „dosadni gonitelj“ na stalno prilagođavanje, inovaciju, rizik i efikasnost. Efikasnost privrednog sistema, međutim, zavisi od toga koliko je sistema nagrađivanja i kažnjavanja, povezano sa konkurencijom, socijalno prihvatljiv. Konkurencija po pravilu teži da obezbedi visoku produktivnost rada, racionalnost privređivanja ekonomskih

subjekata, tehnološki razvoj i rastuće učešće u međunarodnoj podeli rada (cenovna konkurentnost na svetskom tržištu); socijalna politika teži, međutim, da osigura socijalnu pravdu, čiji je ideal ravnomerna raspodela dohotka, prihoda i bogatstva u društvu. Dobitak je, u tom kontekstu, nagrada za spremnost na preuzimanju preduzetničkih rizika konkurencije, koja iznuđuje prilagođavanje preduzeća novonastalim promenama na svetskom tržištu. Primoravanje na prilagođavanje, međutim, vuče za sobom naknadni politički pritisak za ublažavanje tenzija, bilo putem subvencija, bilo putem ograničavanja konkurencije. Tako izranja regulativni princip društvenih intervencija, koji subvencioniranjem i previranjem izvoza, protekcionizmom, carinskom zaštitom i uvoznim kontingentima, degradira tzv. konkurentski učinak. U regulativi konkurencije, preraspodela dohotka od strane države, sada postaje mera socijalne pravde kako za preduzeća koja učestvuju u konkurenciji (obezbeđenjem pravednog dohotka iako „naknada“ nije „srazmerna učinku“), tako i za radnike datih preduzeća za koja su „privezane“ socijalne grupe stanovništva. Na taj način, proces sricanja dohotka u tržišnoj privredi (sa regulacijom konkurencije) nudi socijalnoj politici prostor za državno preusmerenje dohotka, kojim se koriguje raspodela dohotka socijalnim davanjima. Time se, u osnovi, slabi konkurencija na domaćem i inostranom tržištu sa iznuđivanjem ponovne državne preraspodele dohotka subvencijama, izvornim podsticajima i neekonomskim podobnostima. Prema tome, u efikasnoj tržišnoj konkurenciji socijalna pravda je u pozadini državne regulative, a ne u srednjem redu prioriteta. Konkurentni učinak jeste jedini pravi osnov nadovezivanja socijalne politike, jer samo tržišno verifikovan dohodak reprezentuje materijalnu osnovu državne preraspodele i socijalnog preusmeravanja dohotka. Prema tome, svaka trgovinska politika okrenuta prema unutra jeste loša varijanta privrednog rasta u odnosu na tzv. ekstrovertnu trgovinsku strategiju, koja je okrenuta prema spolja, radi bržeg privrednog rasta (Hong Kong, Brazil, Tajland, Turska, Singapur).²⁴ Jedino izvozno orijentisana

²⁴ Dr S. Komazec, Dr Ž.Ristić i Dr J.Kovač, *Alternativne makroekonomske politike*, ABC Glas, Beograd, 1993.

privreda uspeva da ostvari visok stepen zaposlenosti proizvodnih faktora, da se brže strukturno prilagođava, da se brže modernizuje, da se brže razvija. Jugoslavija, stoga, treba da se odrekne protekcionizma (visokom carinskom zaštitom konkurentski nesposobnih preduzeća), i dvojne proizvodnje, više za domaće tržište nego za izvoz, i da, na taj način, izvozno-uvozni, akumulaciono-investicioni i devizni gep razrešava sopstvenim snagama u funkciji ubrzanog privrednog razvoja, promene privredne strukture, otplate spoljnog duga, povećanje životnog standarda, stabilizacije nivoa cena i zaposlenosti.

U periodu 1982-2008. godine, svetom su prohujali talasi građansko-konzervativne socijalne politike, koji su započeli procese privatizacije, individualizacije, komercijalizacije sa težnjom da gospodare politikom, društvom, privredom. Sve je išlo pod motivima: 1) više tržišta-manje države, 2) rad iznova mora biti rentabilan, 3) kapital mora postati važniji faktor od rada, 4) manje inflacije-više nezaposlenosti, 5) povratak države na njene prave zadatke, 6) ravnodušnost prema socijalnim problemima, itd. Eto, to je ono što se može nazvati postmodernim. A to je upravo dokaz da je politika privatizacije i komercijalizacije dovela do ekstremnog stepena privatističke individualizacije sa definitivno izgubljenim merilima, orijentirima, predstavama o opštem dobru, odgovornostima za čoveka, smislu za zajednicom. Dezorijentisanom individualizmu sada i preduzeća teže da se suprotstave izgradnjom tzv. corporate identities, kao mikrofilozofije. Ali, komercijalni individualizam pretili da se razvije u kulturni cinizam i generalni skepticizam vrednosti. Tzv. survavanje u slobodu sa grupnom terapijom (Niče) jeste grandiozna pobeda liberalnog projekta.

U modernim debatama o tržišnom sistemu evropskog tipa postoje, uglavnom, tri osnovne struje, i to: a) prva zagovara tradicionalno slobodno tržište, b) druga zagovara neoliberalni model socijalne tržišne privrede i c) treća zagovara diržističku (statističku) varijantu. Sistem slobodnog tržišta smatra se najdelotvornijim načinom stvaranja bogatstva, s tim što se koristi moraju ravnomernije raspodeliti putem državne intervencije. Država, po

pravilu, mora intervenirati u raspodeli, u obezbeđivanju ravnopravnih šansi, u korigovanju tržišnih imperfekcija (zbog kratkoročnog horizonta koji daju tržišni impulsi), u nedopunjavanju tržišnih nedostataka (javna dobra i eksternalije) i u podsticanju određenih privrednih sektora (za koje se, inače, smatra da je to delotvornije nego izlaganje inostranoj konkurenciji). Zastupnici socijalne tržišne privrede, pak, veruju u prednosti slobodnog tržišta, ali bez oslanjanja na njegov spontani razvoj. Zagovornici slobodnog tržišta ističu moralne vrednosti u prednosti za civilizovano društvo od ograničavanja moći države, intervenističko nasleđe locirano je u socijalnoj politici, zdravstvu, obrazovanju, zajedničkoj obrazovnoj politici, zajednici za uglj i čelik, razvoju tehnologije i istraživanja, i politici zaštite okruženja. Zastupnici socijalne tržišne privrede zagovaraju striktno poštovanje konkurencije i autonomiju monetarne vlasti u odnosu na političku sferu (što je blisko tradicionalnom leberalizmu). Kod tretmana poreskog sistema, međunarodne trgovine i domaćeg tržišta zagovaraju, pak, potrebu vladavine intervencije i državne regulative. Sinteza ovih koncepcija je, izgleda, sasvim moguća i poželjna, jer uvođenje socijalne dimenzije u tržišna pravila ne znači automatsko unošenje vrednosti distributivne pravde niti socijalna kohezija znači proces narastanja države.

Međutim, za savremeni svet je karakteristično da je evropski kapitalizam izgubio svoju istorijsku prodornost iako su bazična načela kapitalizma faktički ostala svuda ista (slobodno tržište, privatna svojina, zakon komparativnih prednosti, pravno-državno usmeravanje investicija). Na globalnoj sceni se, uprkos tome, odvija sukob između evropskog, američkog i japanskog kapitalističkog sistema. To su različiti sistemi sa različitim ciljevima, prioritetima, institucijama i vrednostima, koji su međusobno konkurentni. Mera uspeha u konkurentskoj utakmici jeste povećanje produktivnosti i poboljšanje životnog standarda, koji priprema stanovništvo za budućnost.

Evropski model kapitalizma je podobniji od američkog i japanskog, bez obzira na to što su ekonomski i socijalni izazovi slični

ili gotovo isti. Evropa je skup relativno malih privreda sa istorijskom tradicijom internacionalnog poslovanja i „većitom“ autentičnom ravnotežom između ekonomskih i socijalnih faktora razvoja. Socijalni i ekonomski balans jeste autentičan izbor Evrope, kao faktor globalne konkurentnosti. Evrokapitalizam ujedinjava mnoštvo socijalnih i etničkih grupa, istorijskih podela, političkih struja, suprotstavljenih društvenih klasa i religijskih uticaja, koji preko nevidljivog društvenog ugovora sprečava proširenje jaza između bogatih i siromašnih i toleriše raznolikosti u bogatstvu, ali bez unificirajuće kulture Japana i bez američkog kulta individualizma. Evropa ujedinjuje različite varijante kapitalizma, odnosno različite modele ekonomskog sistema i time osigurava primat ekonomije bez obzira na ekonomske lomove u Istočnoj i Centralnoj Evropi i bez obzira na gubljenje konkurentnosti u tehnološki intenzivnim industrijama. Tenzija između biznisa i države su, stoga, manje u Evropi nego u Japanu i SAD, iz prostog razloga što se država u Evropi pre razvila od krupnog biznisa (nego što je slučaj u američkom i japanskom modelu kapitalizma). U SAD i Japanu, vlade njihove administracije deluju kao ograničavajući faktori ekonomskih sloboda. U distribuciji profita i dividendi, Evropa, po pravilu, bira strategiju socijalne stabilnosti, nastojeći da izbegne nepotrebne troškove socijalne kohezije. Kvalitet života je evropski vrhunski kvalitet. Zbog toga je odnos između najviše i prosečne najamnine u evropskim kompanijama fiksiran na nivou od 1:12-15. U SAD taj odnos lebdi u frapantnom razmaku od 1 do 100. Evropa pati od relativno visokog učešća države u društvenom proizvodu. Fiskalna redistribucija nacionalnog dohotka u rasponu od 45 do 55% ne smatra se štetnom, pošto je direktna uloga države u privredi u Evropi „zdravija“ nego u SAD i Japanu (čije vlade preraspodeljuju društveni proizvod sa upola manjim koeficijentom).²⁵

U Evropi je radno vreme kraće nego u SAD i Japanu (dok su socijalni troškovi veći). U Evropi satnica iznosi 17 dolara (u SAD 15 dolara, u Japanu 16 dolara). U Evropi su socijalni troškovi veći, jer

²⁵ H.A.Henzler, *The New Era of Eurocapitalism*, Harvard Business Review, juli-avgust 1992.

kod evropskih radnika značajan deo otpada na penzije, zdravstvenu zaštitu i plaćeni odmor. To je ta čuvena evropska cena trajne stabilnosti (koja je i na kratak rok od neprocenjive vrednosti). U stvari, radi se o društvenim troškovima dugoročnog funkcionisanja saveza centralnih ekonomskih aktera u Evropi: radnici-menadžeri, privatnici-država, vlada-sindikati, snabdevači-distributeri. Evropa je, time, davno prevazišla ortodoksne vizije atomiziranog tržišta Adama Smita, pribegavanjem uravnoteženju socijalne i ekonomske politike društvenog i privatnog života. Evropljani, za razliku od Amerikanaca i Japanaca, uvek su ispoljavali veći stepen solidarnosti, naročito kada su u pitanju beskućnici, ostareli, iznemogli, oboleli, siromašni. Za Amerikance i Japance, socijalne razlike jesu prirodna stvar i zato socijalne rashode treba kresati.

Evropa je, stvaranjem Evropske zone slobodne trgovine i Evropske monetarne unije, uspeła da razbije ekonomsku paralizuju starog kontinenta i da odagna strah od tzv. evroskleroze. Čitava posleratna ekonomska obnova sa snažnim socijalnim prosperitetom počivala je na čuvenom kejnzijanskom konceptu po kome su vlade preuzele ulogu centralnog preduzetnika, investitora i potrošača, sa jakim menadžerskim strukturama i snažnim inženjeringom. Sada je na privrednoj sceni Evrope snažan privatni sektor sa novim tipom evropreduzetnika i vodećim edukovanim menadžerima.

Svaka evropska kompanija postala je mini-država sa mrežom filijala širom sveta, čiji su preduzetnici odabrali kosmopolitizam. Stoga, evropreduzetnici deluju kao industrijski državci bez merkantilističke propovedi, koji uspešno vode internacionalizovanu operativnu strukturu sa brojnim konfliktima. U tom kontekstu, vlade nisu više partner menadžerima već „preduzetnički centri za konsalting“. Menadžeri primaju preduzetničke ideje od vlade, pošto su prinuđeni da primene mnogobrojne upravljačke metode koje se koriste za vođenje državnih poslova. To su, uglavnom, poslovi specifičnih intervencija, poslovi lobiranja za prihvatanje krupnih investicionih odluka, poslovi sondiranja raspoloženja u vezi sa krupnim poslovnim potezima itd., koji nedvosmisleno govore da se problemi u biznisu mogu rešavati putem intenzivnog procesa

izgradnje koncenzusa

Evropa oduvek raspolaze dobro obrazovnim kadrovima, koji samostalno razmišljaju, kreativno rešavaju probleme i mudro donose odluke. Evropska kombinacija visokostručnih znanja, visokoobrazovnih kadrova i profinjenih potrošača, jeste prednost u kontinuitetu i stabilnom razvoju, ali i u globalnoj konkurenciji. Evropa je jaka zbog sposobnosti prilagođavanja različitih kultura i različitih korporativnih obrazaca. Njen kapitalizam inkorporira opšteprihvaćene vrednosti, kao što su individualizam i kolektivizam, preduzetništvo i socijalni poredak, kao i saradnja države i biznisa, vlade i sindikata, radnika i menadžera. Zato se i vezuje u evropski razvojni model, koji karakteriše balansiranje ekonomskih i socijalnih performansi kvaliteta života, kao vrhunskih evropskih prioriteta. SAD i Japan ne mogu akceptirati evropski obrazac razvoja kapitalizma (jer nisu spremne da plate visoke socijalne troškove i troškove spezije inovativnosti). Ove dve zemlje mogu da izvrše proces prilagođavanja, jer se evropski model razvoja ne može elementarno presaditi (iako je transparentan i socijalno usmeren).

Evropske privrede gube ekonomski dah i konkurentsku sposobnost zbog velikih izdavanja za tzv. socijalnu državu, koja ipak čuva socijalni mir na kome inače počiva privredni prosperitet. Ali, „loše“ ekonomsko vreme nagriža i metafore države blagostanja. Nemačka je među prvim evropskim zemljama pokušala da ukine isplate naknada za tzv. loše vreme, koje građevinski radnici dobijaju još od davne 1959. godine, iz državne kase (zimi od novembra do marta), za vreme trajanja hladnoće koja ometa rad. Sada ti isti radnici pozivaju ministre na građevinske skele da provedu izvesno vreme „na praksi“ kada šibaju vetrovi i štipaju mrazevi. I Nemcima i Šveđanima postaje sve jasnije da sve kraće radno vreme, sve duži godišnji odmori i sve češće povećanje nadnica i plata (sa doprinosima poslodavac), više ne predstavljaju „dobre uslove“ za poboljšanje konkurentске sposobnosti privrede. Jer, nema ekonomske budućnosti ako se zemlja organizuje kao kolektivni park za slobodno vreme. Na unutrašnjem planu, napredne ekonomije već teško pronalaze načine rešavanja razornih konflikata raspodele,

omasovljavanje potrošnje i finansiranje države blagostanja. Četvrto prelazno doba kapitalizma razotkriva da taj tržišni sistem preživljava kolosalne promene koje utiču na fundamentalne karakteristike privređivanja, koje „udružuje“ impresivan broj sindroma: nezapamćen broj nezaposlenih, dugotrajna stagnacija, najoštrija recesija, opšta kriza u privrednim granama (od „zrele“ automobilske industrije do „avangardne“ elektronike), gruba neusaglašenost ekonomskih politika, tvrdoglava nekoordiniranost finansijskih politika, nepoznanice čovekove okoline, nepoznate špekulacije u privredi i finansijama, neracionalno upravljanje resursima itd. Nakon osme decenije, koju su karakterisali labava politika i elastična monetarna politika, nastupila je deveta decenija koju karakteriše zaokret ka restriktivnoj monetarnoj i fiskalnoj politici, što direktno utiče na globalno umanjenje stope privrednog rasta i indirektno na smanjenje poreskih prihoda i na saniranje budžetskih deficita države. Međutim, ozbiljni analitičari već upozoravaju na ozbiljnost dobro organizovane teze da inflacija na dugi rok može postati političko-ekonomski široko prihvatljiva. Tzv. orkestrirana reflacija gotovo da reflektuje moguću globalnu inflaciju. Političari su, izgleda, skloni da podlegnu iskušenjima današnjice za sutrašnjicu, da akumulirane probleme svetske privrede finansiraju novim razrezivanjem tzv. inflacionog poreza.

U današnjoj svetskoj trgovini vlada kopernikanska revolucija: „aristokratija“ svetske ekonomije (tzv. industrijski sever) prisutna je od strane dinamične „buržoazije“ (tzv. nove industrijske zemlje) koja niče iz „proletarijata“ trećeg sveta. Ekonomska ofanziva tzv. dinamične buržoazije odvija se uz pomoć dampinških udara, i to: 1) ekonomskog dampinga (sa cenama ispod koštanja), 2) socijalnog dampinga (preniska cena rada, pošto nema socijalne zaštite radnika) i 3) ekološkog dampinga (proizvodni proces ne podrazumeva ulaganje u sredstva potrebna za zaštitu čovekove sredine). Novoindustrijalizovane zemlje koriste šansu zbog slabe kontraofanzive Evrope koja sama sebe minira i degradira sopstvenu tržišnu sposobnost svojim monetarnim neredom, bremenitim subvencijama u poljoprivredi, nedovoljnom prilagodljivošću, slabim inovacijama, birokratskim opterećenjima. Zbog toga, Evropi preti

rizična borba protiv novih komercijalnih blokova, i to: 1) severnoamerički blok, koji formiraju SAD, Kanada i Meksiko (NAFTA) i 2) azijski blok, koji se organizuje oko Kine.²⁶

Internacionalno povezivanje tokom 80-tih i 90-tih godina daje novi sjaj globalnoj ekonomiji (Global Economy), koja opisuje internacionalizaciju finansijskih tržišta, širenje multinacionalnih kompanija (transnacionalne korporacije), proces liberalizacije tržišta, krah nacionalnih monopola, stvaranje novih pravila odnosa između javnog sektora i privatnih preduzeća, i „gatistička“ slobodna cirkulacija roba, usluga, kapitala, radne snage, tehnologije i informacija. I u samom procesu globalizacije ekonomije valja skrenuti pažnju na odsustvo efikasnih pravila i mehanizama za sprovođenje scenarija za srednjoročnu globalizaciju, pošto već postoji rizik degeneracije međuzavisnosti i izazivanja planetarnog nereda, strahovanja zbog ponovne masovne lokalizacije ekonomskih aktivnosti, kao i marginalizacije manje favorizovanih društvenih slojeva i regija na jedinstvenom evropskom tržištu.

Današnji svet je svoj Božić proslavio na najkapitalističkiji način u svetskoj istoriji, pošto je doktrina slobodnog tržišta zagospodarila gotovo čitavom zemaljskom kuglom. Komunizam je definitivno sahranjen. Adam Smit je definitivno pobedio Karla Maksa. Monetarizam je prognao kejnzijizam. Liberalizam je razorio intervencionizam. Vreme deregulacije, reprivatizacije i liberalizacije nemilosrdno je radilo za rast individualizma, koji začuđujuće prati redukcionizam hrišćanstva, koje nije nespojivo s kapitalizmom. Kapitalizam nekud iznova žuri u pratnji demokratije i političkog pluralizma, koji se sve manje prihvataju sa entuzijazmom u sve većem broju zemalja. Stvaranje bogatstva jeste „samostalni“ životni motiv koji na novi način osvetljava princip efikasnosti savremenog čovečanstva. Globalna moć slobodnog preduzetništva i starog individualizma, nagnala je religiju u defanzivu i priterala GATT na

²⁶ R.Glick i M. Hutchison, Fiscal Policy in Monetary Unions: Implication for Europe, Open Economic Review 1/93, str. 39-67.

potpunu liberalizaciju međunarodne trgovine i civilizovani svet (sa svojim svetskim institucijama) na definitivno generalno oslobođenje snaga slobodnog tržišta. Relativno uspešan završetak Urugvajске runde sada treba da perpetuira u ubrzanju proizvodnje, povećanju akumulacije kapitala i učvršćivanju dominantne ekonomske snage tržišta. No, ekonomska istorija savremenog čovečanstva ne završava se trijumfom slobodnog tržišta. Moderno doba želi da se otarasi pratećih frustracija, dezorijentišućih lomova i nepredvidivih šokova. Globalno narodno nezadovoljstvo insistira da se već jednom iscrtaju putanje ka demokratskoj, bogatoj i prosperitetnoj budućnosti. Jednostavno, ekonomski svet valja pripremiti za dalji rast bez visoke inflacije, bez visoke stope nezaposlenosti i bez strukturnih debalansa. Narod je sit doktrinarnih učenja, jer su siromašni u 21. veku postali još siromašniji, u relativnom i apsolutnom smislu. Sada i srednje klase, koje su najviše profitirale od privrednog rasta, strahuju od eventualnog gubitka posla, jednako kao i male i srednje firme od razornog dejstva globalne konkurencije. Ako plodovi „podmlađenog“ kapitalizma treba doista da stignu do poslednje, donje četvrtine zapadnog društva (piramida prihoda), kapitalizam blagostanja mora da iznađe nove metode upravljanja strukturama po ceni koja ne iscrpljuje produktivne snage privrede. Cena blagostanja mora biti kontrolisana, a socijalni inženjering produktivno postavljen od strane makroekonomskih upravljača. Egzistencija ne može biti žrtva strukturnih reformi niti balast poslodavcima. Socijalna egzistencija u formi kapitalizma na Uskrs mora biti na sredini između individualnog preduzetništva i države blagostanja. A to je, upravo, taj novi put socijalne tržišne privrede.

Rezime

Globalizovane evropske privrede gube ekonomski dah i konkurentsku sposobnost zbog velikih izdavanja za tzv. socijalnu državu, koja čuvaju socijalni mir na kome počiva privredni prosperitet. Na unutrašnjem planu, sa stanovništva međunarodne ekonomije, nacionalne ekonomije teško pronalaze načine rešavanja uzročnih konflikata raspodele, masivne potrošnje i deficitarnog finansiranja države blagostanja. Jer, globalna inflacija, globalna nezaposlenost i globalna zaduženost, srušile su temelje liberalnog kapitalizma i strategiju održivog razvoja. Time je faktički makroekonomski menadžment diskreditovan od strane pogrešno koncipiranog globalnog kapitalizma i konvertovane megadržave u fiskalnu državu, što znači da je krizni menadžment korporativnog upravljanja dugoročno nominovan za uzročnika krize, recesije i depresije.